

Kur'ân Kıssalarında Anlatılan Kritik Durumlara İlişkin Davranış Biçimleri*

Fikret Gedikli

Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Tefsir Anabilimdalı Öğretim Üyesi
fgedikli@alparslan.edu.tr

Özet

Bu makale, Kur'ân kıssalarında anlatılan kavimlerin ya da kişilerin yaşam süreçlerinde müşahade edilen; zor koşul, bunalım veya buhran gibi kritik durumlara ilişkin insan davranışlarını değerlendirmeyi konu edinmiştir. Bu amaç doğrultusunda kıssalarda kendisinden bahsedilen peygamberlerin tevhid mücadeleleri sürecinde muhatap oldukları insan davranışları tartışılacak; sonuçta Kur'ân tarafından kabul gören ya da reddedilen davranış biçimleri belirlenmeye çalışılacaktır.

Kur'ân'ı Kerim'in kıssalar vasıtasıyla dikkatlere sunmuş olduğu tevhid mücadelesinde temas ettiği derin ve karmaşık insan davranış biçimleri üzerine tamamen yetkin ve tatmin edici bir değerlendirme yapabilmek, mevcut yorum geleneğimiz ve gelişen sosyal bilimler çerçevesinde çok da mümkün olmayabilir; ancak en azından değinilecek hususlar hakkında kimi düşünceler ve değerlendirmeler ileri sürülebilir; bazı ön hatırlatmalar, klasik ve modern tefsir külliyatı refakatinde, sosyal bilimler alanında yapılan ve/veya yürütülen araştırma verilerine de dayanarak sergilenebilir.

Anahtar Sözcükler: Kıssa, Davranış, Kritik Durum, Sosyal Norm, Sosyal Durum.

A Behavior Forms Related Critical Situations Described in the Qur'an Parables

This Article analyzes The Holy Quran's parables in terms of human behavior in critical situation. Finally, in this article will be discussed the positive and negative human behavior in the struggles of the prophets in the process of unification. In the conclusion part, we made a general analysis of conclusion reached and especially indicated the expected advantages of reading Quran parable with this point of view.

Stories revealed through the Holy Quran behavior analysis and carry out the evaluation, may not be possible within the framework of developing the social sciences; but, on matters referred to, accompanied by classical and modern exegesis corpus and conducted research in the field of social science data evaluation can be made on the basis of the opinion.

Key Words: Parable, Behavior, Critical Condition, Social Norm, Social Status.

Atıf

Fikret Gedikli, Kur'ân Kıssalarında Anlatılan Kritik Durumlara İlişkin Davranış Biçimleri, Marife, Kış 2011 S. 9-21

* Bu makale Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak Sosyo-Psikolojik Boyutları Açısından Kur'ân Kıssaları adlı yayımlanmamış doktora tezimizden istifade edilerek hazırlanmıştır.

Giriş

İnsan ilişkilerinin düzenini ve bu ilişkilerin istikrarını sağlayan kurallar, mutlak anlamda statik olmadıklarından, aynı kalamazlar. Bireylerin engellenmeleri, yoksunlukları ve emelleri, grup ya da toplum içinde geliştirilen ilişkilerin etkileşimle artması, grupların kuralları ya da normlarında, yapısal düzenlemelerinde ve uygulamalarında değişikliklere yol açmaktadır. Olağandışı yani alışılmamış düzen içinde olmayan insan etkileşimlerinde ise “kolektif davranışlar”¹ ortaya çıkabilmektedir.² “*Belli bir ortamda hangi davranış kalıplarının kabul edilebilir olduğunu belirleyen grup normlarında*”³ ve davranışlarında âni ve kalıcı değişiklikler meydana getiren uzun süreli yoksunluk, güvensizlik ya da engellemelerin yol açtığı kritik durumlar⁴ oluşabilmektedir. Tüm kolektif etkileşimlerde olduğu gibi kritik ya da “toplumların inançlarında ve ahlaki davranışlarında meydana gelen dengesizliği ve/veya yaşamlarında görülen bunalımlı ve buhranlı dönemleri ifade eden kriz”⁵ durumlarındaki etkileşimde de “*o anki durumun amacı, ortak heyecanı ya da açığa çıkan sosyal etkileri gibi diğer yönlerinin önemini belirleyen faktör olarak tanımlanan*”⁶ bir ‘odak noktası’ bulunmaktadır. Etkileşimin odağı hesaba katıldığında, tek bir seferde sergilenen davranış, kendi başına makul, mantıksız ya da farklı bir değerde olmaktan çıkmaktadır. Davranışlar da ancak etkileşime yönelik bir özellik kazanırdır.⁷ Bu çalışmada, insanların bireysel ya da toplu olarak engellenme, yoksunluk veya güvensizlik gibi durumların yol açtığı kritik ve/veya olağan durumlarda özgür iradede yoksun oluşun, çeşitli derecelerdeki tutum⁸ ve sosyal davranış tarzlarına etkisi ve bu etki sonucunda oluşan yeni davranış biçimlerine, Kur’ân’daki yaklaşım ortaya konmaya çalışılmıştır. Kuşkusuz bu irdelemeler, kıssalarda serimlenen zihinsel tavırlar, hanedan duygusu, soy ve atalara karşı duyulan saygı kavramının gerçek donanımını meydana getiren zihinsel süreçler bütünlüğünde bir okumaya tabi tutularak gerçekleştirilmiştir.

Makalenin, kıssalara sıfat olarak “ders vermeyi ve ibret almayı amaçlayan” şeklinde eklenen ifadenin işaret ettiği konuların neler olduğuna dair söz söylemenin zorunluluğuna olan inanca karşılık geldiğini ifade etmemiz gerekir. Çünkü in-

¹ Kolektif davranış, hedefe yönelik olup pek çok insanı kapsayan ve insanların bazı hedeflere ulaşmak için işbirliğine girdikleri sırada ortaya çıkan davranış biçimidir. Daha geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, s. 29.

² Curtis, *Social Psychology*, s. 359; Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 715.

³ “Grup Normu” ile ilgili olarak daha geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Hogg, *Sosyal Psikoloji*, s. 331; Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 240.

⁴ Kritik Durum, grupların norm ve davranışlarında âni ve kalıcı değişiklikler meydana getiren; uzun süreli yoksunluk, güvensizlik ya da engellemelerin yol açtığı durumlardır. Daha geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Hogg, *Sosyal Psikoloji*, s. 461, 462; Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 716.

⁵ Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 181; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, II, 1773.

⁶ Güney, *Sosyal Psikoloji*, s. 160, 162; Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 339.

⁷ Hogg, *Sosyal Psikoloji*, s. 461, 462; Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 716.

⁸ Tutum, yaşantılar ve deneyimler sonucu oluşan, insanların davranışlarını yönlendiren, belirli bir objeye ya da kimseye karşı ruhsal ve zihinsel bakımdan hazır oluş veya vaziyet alış biçimidir. Daha geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Güney, *Sosyal Psikoloji*, s. 121; Hogg, *Sosyal Psikoloji*, s. 174.

sanlar tutum ve davranışlarını kabul ettikleri ideal değerler ve/veya normlarla ilişkili olarak oluşturmaktadır. İnsanların ideal olarak kabul ettiği referans çerçevesi de bireyin psikolojik yapısını ve dolayısıyla davranışını belirleyen aynı zamanda belli bir alanda etkili olan faktörler arasındaki işlevsel ilişkiler sistemine karşılık gelmektedir.

Kıssalarda Anlatılan Kritik Durumlara İlişkin Davranış Biçimleri

Tutum ve davranışları belirleyen ve birbiri ile ilişkili durumları içeren bir referans çerçevesi dâhilinde bazı durumların diğer faktörleri ve sonucu daha ağırlıklı olarak etkilemesi söz konusu olabilmektedir. Özünde kolektif etkileşim arzusunun da barındıran bir istekle, uzun süre devam eden yoksunluk, engellenme ve güvensizliğin oluşturduğu davranışla “*Biz, sen gelmeden önce de çok eziyet çektik, geldikten sonra da!*”⁹ diyen İsrailoğullarının serzenişlerinin odak noktasının, -Hz. Musa’nın kendilerine elçi olarak gelmeden önce; erkek çocukları öldürülen, ağır işlerde çalıştırılıp hep yanlı davranılmak suretiyle ayrımcılığa tabi tutulan ve nihayet Firavun’a itaat etmek zorunda kalan kimseler olduğu dikkate alındığında¹⁰- çekilen “eziyet” olduğu açıktır. Ancak “çekilen eziyet” gibi meşru bir “odak noktasının” var olması, toplumda yapısal bir takım düzenleme ve değişiklik talebini haklı kılsa da, böylesi bir yakarışın ima ettiği karşı koyma güdü¹¹ ve isteğinin, gelecekte Allah tarafından İsrailoğullarının, zulüm ve baskı yapanların yerine varis kılınacakları vaadiyle sabra tahvil edilmesi,¹² göz önünde bulundurulması gereken bir diğer noktayı işaret etmektedir. Buradan da anlaşılacağı gibi etkileşimin “odak noktası” saptanırken toplu yoksunluk, engellenme, güvensizlik gibi “spesifik durumlarda gözlemlenen davranıştan çıkarsanan güdüsel etkiler”¹³ toplumsal yapıyı tanımlama noktasında çok önemli hale gelmektedir. Yaygın fikirleri ve inançları insanların ne denli benimsedikleri, durumun ne ölçüde belirli ya da belirsiz olduğu ve dolayısıyla o durumdaki olası seçeneklerin sayısı da önemli faktörler arasındadır. Sosyal huzursuzluğun kapsamı ne kadar geniş ve iletişim alanlarının kodları ne kadar kompleks ise zihinsel, güdüsel ve sosyokültürel etkiler de birbirine o kadar bağlı olur.¹⁴ Uzun süren yoksunluk ya da güvensizlik koşullarının yol açtığı kritik durumlar, çeşitli derecelerde yerleşmiş olan tutumlar ve sosyal davranış tarzları üzerinde bozucu etki yapmaktadır. Güvensizlik ya da engellemelerin yol açtığı kritik durumların ya da sıkıntılı, bunalımlı ve/veya buhranlı dönemler olan kriz ortamlarının etkisi altında, insanların genelde nesnel ve kalıcı çözümler getirirse de getirmese de

⁹ el-A’raf 7/129.

¹⁰ Reşit Rıza, *Tefsîru’l-Menâr*, IX, 80; el-Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, IX, 38.

¹¹ Güdü, bilinçli veya bilinçsiz olarak davranışı doğuran, sürekliliğini sağlayan, davranışa amaca yönelik bir nitelik kazandıran ve ona yön veren güç ve saik demektir. Daha geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Silah, *Sosyal Psikoloji Davranış Bilimi*, s. 56; Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 365; Güney, *Sosyal Psikoloji*, s. 97.

¹² Tabatabâi, *el Mîzan fi Tefsîri’l-Kur’ân*, VIII, 224.

¹³ Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 80.

¹⁴ Krech, *Sosyal Psikoloji*, s. 176-177; Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 716.

insanların yeni formülasyonlar aramaya yatkın olması da bu olguya hamledilmektedir.¹⁵

İnsanların kritik durumlardaki hareket tarzları, sosyal ortamda yaygın normların gerektirdiği tepki tarzlarından çok farklıdır. Yoksunlukları içeren kritik koşullar uzun sürdüğü ve insanları topluca etkilediği takdirde, sonuç, bir kaos ya da ortaya çıkan aşırı davranış tarzlarında yeni biçimlerin gözlemlenmesi şeklinde standartlaşır.¹⁶ Medyen halkı neredeyse bütün işlerinde adalet ölçüsünü kaçırmış,¹⁷ bu durumun beslediği davranışlarla da “tehdit ve pusu kurarak iman edenleri Allah’ın yolundan çevirmekten¹⁸ insanların mallarına el koymaya kadar uzanan bir yelpazede her türlü bozgunculuğu sergilemeleri¹⁹ insanların topluca etkilendiği kaotik bir zemin yaratmıştır.²⁰ Buna mukabil bu kaotik ortamın oluşum şartlarına atıfta bulunmak suretiyle varolan toplumsal ilişki biçiminin değişmesinin elzem olduğuna dair ilahî ve toplumsal bir talebi²¹ dile getiren Hz. Şuayb, kendisine kulak verenlerle birlikte mücadelesine devam etmişti. Kavmi tarafından atalarının dinine dönmeleri halinde²² “kentten sürülmeyle tehdit”²³ edilmeleri dâhil, yeni değerlerin ve davranış standartlarının zemin bulacağı sosyolojik ortam, buna mani olanların hiçbirinin dışarıda kalamayacağı²⁴ “bulutlu bir günün azabını”²⁵ tatmaları pahasına kendisini var edecekti. Zira yoksunluk, sosyal ve kültürel değişikliklere yol açan önemli bir faktördür. Sosyal ve kültürel uyumun kusurlu olması, bireysel rahatsızlıklara ve tatminsizliklere yol açtığından; bu rahatsızlık ve tatminsizliği yaşayanlarda sosyal ve kültürel değişiklik için bir güdü oluşturmaktadır. Oluşan bu güdüyle beraber aşırı engelleme ve yoksunluğun olduğu dönemlerde, bireylerin davranışları istenmeyen yönde gelişebilmektedir. Uzun süren güvensizlik ya da sürekli tehlike halinin aşırı kolektif davranış biçimlerine yol açabilmesi bundandır.²⁶

Bir kriz durumunda etkileşimin sonucu, genelde yeni değerlerin standartlaşarak zamanla yeni sistemin oluşması biçiminde ortaya çıkar. Toplumda sosyal hareketlerin ortaya çıkışı, var olan sosyal düzenden duyulan memnuniyetsizliğin bir belirtisi sayılır. Dolayısıyla sosyal hareketler, sosyal düzende değişiklik meydana getirmeyi amaçlamaktadır.²⁷ Peygamberler gönderildikleri toplumların inanç esaslarının ve genel olarak tutum ve davranış biçimlerinin yanlışlığını dile getirip bu inanç esaslarına ve tutumlarına bağlı olarak gelişen davranışlardan vazgeçmelerini istemelerinin temel gerekçelerine atıf yaparken, onların sosyal düzende tesis

¹⁵ Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 719.

¹⁶ Krech, *Sosyal Psikoloji*, s. 178-179; Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 720.

¹⁷ el-A’raf 7/85.

¹⁸ el-A’raf 7/84.

¹⁹ el-A’raf 7/85.

²⁰ el-Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, VIII, 210.

²¹ el-A’raf 7/85-88.

²² el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, IV, 2686.

²³ el-A’raf 7/88.

²⁴ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIX, 109.

²⁵ eş-Şuarâ 26/189.

²⁶ Krech, *Sosyal Psikoloji*, s. 179; Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 717.

²⁷ Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 721; Ergil, *Toplum ve İnsan*, s. 87.

ettikleri yapının temel parametrelerine de vurgu yapmışlar, onların yanlışlığını dile getirmişlerdir. Referansını bu temel yapıdan alan tutum, davranış ve ilişki biçimlerinin sosyal dokuyu tahrip ettiğini, insanların temel hak ve özgürlüklerini ve toplumsal ilişkilerini yok saydığını gören peygamberlerin hâkim anlayışı değiştirme yönünde aslî görevleri olan tebliğ²⁸ ile çaba harcadıklarını ifade edebiliriz. Dolayısıyla peygamberler, herkesçe arzu edilecek bir toplumsal yapının kurulması idealini, ancak Yüce Allah'ın temel ikazlarına kulak verip onun işaret ettiği yönde hareket edilmesi durumunda sosyal yapının ve düzenin mevcut arızalardan kurtulabileceği inancına dayandırmaktaydılar. Bununla birlikte temel hak ve özgürlüklerin teminat altına alınması da mevcut toplumsal inanç sisteminin değişmesine bağlıydı. Böyle bir değişimin olabilmesi için de öncelikle buna dair zihin inşasının asıl amaç olduğunu vurgulamak gerekirdi.

Bir fikrin, toplu bir hareketin veya inanç sisteminin parçası haline gelebilmesi, o fikrin gerçek değerinden çok, o hareketin veya inanç sisteminin bireyin değerlerine, hislerine ve arzularına hitap etmesine bağlıdır.²⁹ Kendi düzenlerinin devamından yana olan ve çoğu zaman da belli bir egemen sınıfı oluşturan inkârcı gruplar, peygamberlerin sundukları değerleri, gerçek kıymetlerinden ziyade grup çıkarlarına ve referans çerçevelerine hitap etmediğinden ötürü reddederler. Buna mukabil kaotik koşulların stresi altında yaşayarak muallâk bir varoluşu sürdüren müslümanlar korunmaya ve güvenceye ihtiyaç duyarlar. Yerleşik katı normların varlığı ve sosyal ahlak kurallarının çökmesi, psikolojik yapısı bozulmamış kişi için elbette acı verici bir durumdur. Böyle bir durumda kişi ve gruplar, güçlü bir liderin vaad ettiği geniş yelpazeli korumaya ve güvenceye ihtiyaç duyabilir ve acılarını hafifletme amacını güden bir etkileşimde bulunabilmek için bir grup yapısı oluşturma veya oluşmuş bir yapıya dâhil olma ihtiyacı hissedebilirler. Zulme maruz kalan yahut dışlanan kimselerin karşılıklı sorumluluk duygusuyla hareket edip yükümlülüklerini gerçekleştirmeleri ve belli değerler içeren grup oluşumlarına yönelmeleri de bu olguyu desteklemektedir.³⁰

1. Sosyal Değişim ve Davranış İlişkisi

Sosyal hareketler çok fazla kişinin yaşadığı huzursuzluktan, tehlikeden, yoksunluktan ya da çok arzulanan bir emelden kaynaklanan oluşum süreçleri olarak tarif edilir.³¹ Sosyal harekete aynı huzursuzluğu, tehlikeyi, yoğunluğu ya da emeli paylaşan çok sayıda kişinin katılımı ise ortak güdüler nedeniyledir. Sosyal harekete daima bir misyon duygusu ile sahip çıkılır. Bu misyon duygusunun altında yayılmaya çalışılan bir mesaj, bir formül, bir zemin vardır. Dolayısıyla sosyal hareket, insan ilişkilerinde etkileşimin oluşum evresidir ve devamlılık arz eden bir süreci ifade eder. Sosyal hareketler, belli sayıda kişinin ya da belli grupların dini, sosyal, siyasi ve ekonomik zemine ya da herkesi kapsayan ideolojiye örgütsel bir biçim

²⁸ el-Mâide 5/99; Diğer ayetler için bkz. en-Nahl 16/35; en-Nûr 24/54; el-Ankebût 29/18.

²⁹ Heberle, *Social Movements*, s. 14; Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 721.

³⁰ Hogg, *Sosyal Psikoloji*, s. 340; Güney, *Sosyal Psikoloji*, s. 184; Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 721.

³¹ Ergil, *Toplum ve İnsan*, s. 87; Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 722.

verme ve bunları yayma girişimleridir. Öyleyse sosyal hareket, bir formülü, bir mesajı ya da bir eylem zeminini gerçekleştirme çabalarının oluşum evresi için kullanılan bir terimdir. Bu girişimler başarılı olduğu takdirde bir organizasyon oluşur ve hareket bu organizasyona göre adlandırılır.³² Kıssalar sadedinde bir terminoloji ve literatürle ifade edecek olursak, peygamberlerin gerçekleştirmeye çalıştıkları bu organizasyonun adına “tevhid merkezli toplum inşası” denebilir. Hemen belirtelim ki inşası hedeflenen toplumsal yapının kodları, dini gereksinimleri ile ahlaki özlemleri doyurucu bir ideale yaslanmaktadır. Dolayısıyla peygamberlerin tevhid merkezli bu toplumsal inşa hareketinin salt bir “sosyal hareket” değil, içinde sosyal değişim ve dönüşümü de barındıran bir tevhid mücadelesi olduğunu belirtmek gerekir.

Sosyal harekette ön planda olan küçük bir grup vardır. Bu grup sosyal hareketlerin vazgeçilmez parçasıdır. Meseleleri canlı ve ön planda tutarlar, duygu ve eylemin açığa çıkmasında katalizör görevi görürler. Her sosyal hareketin ve değişimin temelinde toplumun bir kesiminin ya da büyük çoğunluğunun paylaştığı bir huzursuzluk ve hoşnutsuzluk vardır. Paylaşılan bu huzursuzluğun ya da hoşnutsuzluğun altında yatan şey, insanların yoksunluğunu hissettiği ihtiyaçların karşılanmaması olabilir. Bu durum, örneğin; Firavun ve ileri gelenleri gibi zalim egemen bir sınıfın uyguladığı sömürü, baskı ya da zorbalık; Lut kavminin yaptığı gibi baskıcı durumların ve uygulamaların neden olduğu aşağılanma ve onur kırıcı³³ bir durum; Medyen toplumunda olduğu gibi insanların sosyal yaşamlarında yaygın güvensizlik veya geleceğin istikrarsızlığı olabilir.³⁴ Huzursuzluğun ve hoşnutsuzluğun güdüsel temeli, yukarıda sözü edilen bu yoksunlukların, engellenmelerin, hoşnutsuzlukların ve güvensizliklerin bir kısmını ya da tamamını kapsayabilir.³⁵

Sosyal hareketlere yön verenler mevcut durumun analizini yaparak toplumda varolan sorunlara yönelik uygulamaya koymayı amaçladıkları değerleri ve çözümleri ortaya koyarken aynı zamanda kendi açıklamalarını içeren bir yöntem ve amaçlar bütünü de sunarlar. Zor ve katlanılmaz durumları kısa bir şekilde ifade ederler.³⁶ Vahiy destekli bir analiz ve amaçlanan çözümleri içeren ortak bir formülasyon olan, “Allah'a karşı sorumluluk bilinci duymaz mısınız? Ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Allah'tan korkun ve çağırma uyun”³⁷ ifadesinin, esasen Hz. Nuh,³⁸ Hz. Hud,³⁹ Hz. Salih,⁴⁰ Hz. İbrahim,⁴¹ Hz. Şuayb⁴² gibi pek çok peygamber tarafından uygulanan tüm yöntem ve amaçların nirengi noktasını ifade eden kısa ve net bir çözümü olduğunu ifade edebiliriz.

³² Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 722; Ergil, *Toplum ve İnsan*, s. 88-89.

³³ en-Neml 27/54-55.

³⁴ el-A'raf 7/85-88; Diğer ayetler için bkz. eş-Şuarâ 26/185-187.

³⁵ Krech, *Sosyal Psikoloji*, s. 90-91,180; Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 724.

³⁶ Maucops, *Sosyal Hareketlerin Psikolojisi*, s. 15-16; Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 725.

³⁷ eş-Şuarâ 26/106-108.

³⁸ eş-Şuarâ 26/106-108.

³⁹ eş-Şuarâ 26/124-126.

⁴⁰ eş-Şuarâ 26/143-145.

⁴¹ el-Ankebut 29/16-17.

⁴² el-Ankebut 29/36.

Yukarıda sözü edilen ana noktalardan hareketle, peygamberlerin tevhid mücadelelerine ilişkin olarak şunlar söylenebilir: Sosyal hareket, belli bir sayıda kişinin ortaklaşa paylaştığı huzursuzluktan, hoşnutsuzluktan ya da emellerden kaynaklanan sorunları bertaraf etmek için bir değerler ve insani ilişkiler düzeni oluşturmak ve bunların devamlılığını sağlamak üzere gösterilen çabalardan oluşmaktadır.⁴³ Peygamberlerin tevhid mücadelesini sosyal hareket diye tanımlamak hayli tekellüflü bir ifade olur; ancak onların mücadelelerinin tevhid merkezli bir sosyal hareketi de barındırdığını söyleyebiliriz. Bu anlamda sosyal hareketin, peygamberlerin mücadelelerinin önemli bir yönü olduğuna kuşku yoktur. Zira büyük sosyal hareketler birden bire ortaya çıkmaz, kökleşmiş geleneklere karşı kendi yolunu açmaya çalışır. Ne var ki, yeni eğilimlerin ezici etkisine karşın gelenekler yok olup gitmezler; çünkü gelenekler, değerler ve normlar insanların bir parçasıdır; insanların ne olduklarını ve ne olmaları gerektiğini tanımlar. İnsanlar, tutunabilecekleri “yeni inançlar” olmadığı sürece kendi inançlarının sorgulanmasına ve reddedilmesine tahammül edemezler. Bu nedenle önemli her sosyal hareket, varoluş gerekçeleriyle doğar. Bu gerekçeler onun temel öğretisini oluşturan düşünceleri, hareketin amaçlarını ve stratejilerini dile getiren ifadeler bütünüdür.⁴⁴ Gelenekler “yeni inançlara” tepki de duysalar, bir sosyal varlık olarak insan, en az gelenekler kadar yeni inançların da varlığına ihtiyaç duyar.

2. Ön Yargının Beslediği Sosyal Mesafe ve Davranış İlişkisi

Ön yargı, başka insanlar hakkındaki duyguları ve onlara yönelik eylemleri içerir ve çoğunlukla bir tutum olarak mütalaa edilir. Burada tutumun nesnesi birey veya sosyal gruptur.⁴⁵ Bunun yanında ön yargının ayrımcı davranışları içeren başka tanımları da yapılmıştır. Bu tür bir yaklaşıma göre ön yargı, bir grubun üyelerine, salt o grubun üyeleri olmalarından ötürü, aşağılayıcı sosyal tutumlar ya da bilişsel inançlarla yaklaşmak, onlar hakkında olumsuz duygular beslemek ya da onlara karşı düşmanca veya ayrımcı davranışlar sergilemek olarak tanımlanır.⁴⁶ Bu tanım, ön yargılı davranışlar vasıtasıyla ayrımcılık uygulamaya ilişkindir. Daha genel bir tanım olarak ön yargı, insanları sosyal kategorilere bölmekle alakalı sosyolojik süreçlere dayanan bir gruplar arası davranış biçimidir.⁴⁷ Literatürde “ön yargı”, gruplar ya da bireyler tarafından kendileri dışındaki gruplara ya da bireylere karşı olumsuz bir görüş olarak kullanılmaktadır⁴⁸ ve bir grubun üyelerinin bir başka grubun üyeleri ile ilgili oluşturdukları sosyal mesafede ortaya çıkmaktadır; zira gruplar arasında ilişkiler düşmanca olduğunda sosyal mesafe alanı daha da artmaktadır. Düşmanca etkileşim belli bir süre devam ettiğinde, sosyal mesafe bir grup normu olarak saptanmaktadır. Sosyal mesafe normları, belli gruplar arası

⁴³ Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 726.

⁴⁴ Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 732.

⁴⁵ Aronson, *Social Animal*, s. 291; Hogg, *Sosyal Psikoloji*, s. 383.

⁴⁶ Şerif, *An Outline of Social Psychology*, s. 339; Hogg, *Sosyal Psikoloji*, s. 383.

⁴⁷ Hogg, *Sosyal Psikoloji*, s. 412.

⁴⁸ Hogg, *Sosyal Psikoloji*, s. 691.

ilişki türlerinin kalıcı ürünleri olduğundandır ki, grup ön yargısı, grup üyelerinin başka bir gruba ve bu grubun üyelerine karşı yerleşmiş normlardan kaynaklanan olumsuz tutumları ve davranışları olarak da tanımlanabilmektedir.⁴⁹ Bununla birlikte ön yargı, grup normlarından kaynaklanan tutumları içerdiğinden, gündelik ilişkilerde ortaya çıkan, bazı insanlardan kişisel olarak hoşlanmama tavrından bütünüyle farklı⁵⁰ değerlendirilmelidir.

Peygamberlerle kavimleri arasında dine davet sürecinde ortaya çıkan gelişmelerle baktığımızda kavimlerin inkarcı ileri gelenlerinin, salt kendi topluluklarına üye olmayan birisinin nasıl olur da bu kadar faziletli bir paye alarak peygamber olabilir şeklinde dile getirilebilecek bilişsel kıskançlıklar⁵¹ izhar ettiklerini görürüz. Dile getirdikleri hak ve adalet içerikli söylemlerinden ötürü hem peygamberlere hem de onlara inananlara karşı olumsuz duygular besleyerek aşağılayıcı sosyal tutumlarla ve bilişsel inançlarla yaklaşmak suretiyle, geniş bir yelpazeye yayılan alanların hepsinde, inkarcıların ön yargıya dayanan tutum ve davranış repertuarına sahip olduklarını söyleyebiliriz. Semud kavminin Salih Peygamber'e: *"Bize öğüt veriyor olsan da olmasan da bizim için fark etmez!"*⁵² diyerek onun çağrısına asla olumlu cevap vermeyeceklerine olan kararlılıkları;⁵³ Firavun ve hanedanının Hz. Musa'ya, her türlü mucizeyi getirse dahi risâletine tabi olmayacaklarını ifade eden;⁵⁴ *"Bizi büyülemek için her ne getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz."*⁵⁵ sözleri, inanmayı adeta ellerinde rehin tutan tutumları ve aynı zamanda istihza dolu ifadeleri;⁵⁶ daha baştan bütün uyarılara kapalı olduklarını ve bu yaklaşımlarının ön yargıdan beslenen zihin haritasının güdülediği bir tutum olduğunu anlatır; zira, örneğin Hz. Musa, Firavun'a: *"Pek âlâ biliyorsun ki, bunları, birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabbi indirmiştir."*⁵⁷ derken de aynı gerçeğe işaret etmekteydi. Firavun ve hanedanının Hz. Musa'yı bir ön yargı ile reddetmelerinin nedenine ilişkin; *"Şu iki adamın kavmi daha önce bize kölelik ederken şimdi biz kalkıp bizim gibi bu iki insana mı inanacağız?"*⁵⁸ sözlerinden ve Yüce Allah'ın; *"zihnen onların doğruluğuna kani oldukları halde, sırf zulmü kendilerine yol edindiklerinden ve kendilerini büyüklük duygusuna kaptırmış olmalarından ötürü mesajlarımıza karşı çıktılar..."*⁵⁹ şeklindeki beyanından anlaşılan şudur: Firavun ve adamları Hz. Musa'nın bir peygamber olduğunu bildikleri halde risâletine işaret edecek her türlü delili sırf zulmetmek için reddediyorlardı.⁶⁰ Onu, kalplerinde yerleşip kalan

⁴⁹ Şerif, *An Outline of Social Psychology*, s. 340; a.mlf, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 649.

⁵⁰ Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 649; Aronson, *Social Animal*, s. 296.

⁵¹ es-Sâd 38/6-8; el-Bakara 2/90; el-En'âm 6/53; el-Hud 11/91.

⁵² eş-Şuarâ 26/136.

⁵³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, XIX, 97.

⁵⁴ el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, IX, 42.

⁵⁵ el-A'raf 7/132.

⁵⁶ et-Tabatabâî, *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'an*, IX, 227.

⁵⁷ el-İsra 17/102.

⁵⁸ el-Mü'minûn 23/47.

⁵⁹ en-Neml 27/14.

⁶⁰ el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, XIX, 125.

muhalefet düşüncesiyle ve önyargının yönlendirdiği sosyal mesafeden hareketle inkâr ediyorlardı.

Yine benzer bir şekilde Hz. İbrahim'e, babasıyla birlikte kavminin "Putlara kulluk ediyoruz ve her zaman kendini onlara adanmış kimseler olarak kalacağız!"⁶¹ demeleri ve devam eden ayetlerde Hz. İbrahim'in; "*peki, yalvarıp yakardığınız zaman sizi işittiklerine yahut size fayda ya da zarar verebildiklerine (gerçekten inanıyor musunuz)?*"⁶² sorusuna mantık temelinde cevap vermek yerine, "*Ama diye çıktı (şarak), biz atalarımızı da bunu yapıyor gördük!*"⁶³ demeleri, taptıklarının taştan ve odundan putlar olduğunu bilmelerine karşın, inançlarının onlara bağlılıkla hizmet ve ibadet etmelerini⁶⁴ gerektirmiş gibi bir ön yargıyı da içeren tutumu sürdürmenin eseridir. Benzer şekilde Nuh kavminin inkârcı ileri gelenlerinin, Hz. Nuh'un halkı kendisine tabi kılmak suretiyle pozisyonunu güçlendirmek istediği gibi⁶⁵ bir savla; "*Bu, sadece sizin gibi bir beşerdir. Size üstün ve hâkim olmak istiyor...*"⁶⁶ biçimindeki sözleri, Hz. Nuh'a ait olmayan bir niyeti zihinlerinde üretip ön yargının ana malzemesi olan nefret söylemiyle dile getirdikleri beyandan ibarettir. Bu nedendir ki gücü elinde bulunduran egemen grup, sanki egemenlik kendi doğal haklarıymış sanki kendileri asla kınanamazmış gibi; kendisini "ıslah edici", karşısındakini ise "iktidar hırslısı" olarak damgalamıştır.⁶⁷ Pek çok peygamberin, kavimleri tarafından adeta ortak bir kavramsallaştırma ile "yalanlanma"ları⁶⁸ ve peygamberlerin de böyle bir ön yargıyı yıkma çabasıyla kavimlerine "emin" yani doğru kişiler olduklarını⁶⁹ söyleme gereği duyarak kendilerini bu şekilde tanımlamaları, olası ön yargı içerikli sosyal mesafe normlarının oluşmasını engelleme tavrıdır. Adeta kavimler sürekli değişmiştir; ancak değişmeyen tek kavram "yalanlama" olmuştur. Zira peygamberleri yalanlayıp aşağılamak sonuç itibarıyla onları ön yargıya dayalı olarak oluşturulan bir sosyal kataloğa yerleştirmek, onlara karşı uygulanacak başkaca sorunlu davranışları da beraberinde getirmekteydi. Bunun adı ise sosyal damga idi.

Ön yargının insanlar üzerinde yarattığı etki görece önemsiz rahatsızlıklardan büyük acılara uzanan bir yelpazede çeşitlilik göstermektedir. Ön yargı; insanlara zarar verir; çünkü ön yargı, insanları, grupları ve bu gruplara ait olanları damgalar. Damgalanmış bireyler, belli bir sosyal ortamda değersiz görülen sosyal kimliği imleyen vasıf ya da özelliklere sahip olan veya öyle olduğuna inanılan kişilerdir. Ön yargının hedefinde damgalanmış grupların kimi zaman liderleri kimi zaman üyeleri vardır ve dolayısıyla bu hedef gerçekleşince bunlar damgalanmış bireyler ya da gruplar halini alır. Bireyler ve gruplar tek tek kendilerini ya da gruplarını,

⁶¹ eş-Şuarâ 26/71.

⁶² eş-Şuarâ 26/73,74.

⁶³ eş-Şuarâ 26/74.

⁶⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, IV, 32.

⁶⁵ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 16.

⁶⁶ el-Mü'minûn 23/24.

⁶⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III, 411.

⁶⁸ en-Nuh 10/73; Diğer ayetler için bkz. eş-Şuarâ 26/105, 117, 141, 176.

⁶⁹ eş-Şuarâ 26/107, 115, 143, 178.

damgalanmış diğer bireyler ya da gruplarla karşılaştırdıklarında görece olumlu bir benlik ve sosyal kimlik duygusu kazanırlar.⁷⁰ Örneğin; Hz. Nuh “delilik”,⁷¹ Hz. Hud “beyinsizlik”⁷², Hz. Salih ve Hz. Şuayb “büyülenmişlik”⁷³ ve Hz. Musa ise “sihirbazlık”⁷⁴ ile kavimleri tarafından damgalanmaya çalışılmıştır.

Sosyal damga, egemen grubun lehine statü eşitsizliğini ve güç dağılımını meşrulaştırmaktadır. Bu tarz egemen grupların statü ve gücü kendi lehlerine çevirme ya da mevcut statü ve gücü sürdürülebilir kılma istekleri esas amaç olduğunda, söz konusu damgalama işleminden vazgeçmeyecekleri kuşkusuzdur; çünkü bu durum mevcut yapı her neyse onu meşrulaştıran ve onu bu statik yapıyı “haklı” bir pozisyona oturtan işleve sahiptir. İnsanlar, kendilerinden farklı bir dünya görüşüne sahip olan grupları damgalama ihtiyacı duyabilirler; çünkü dış grupları böyle aşağılamadıkları ve itibardan düşürmedikleri takdirde, kendi dünya görüşlerinden hareketle yaşamları üzerinde kurdukları o hassas kesinlik ve kontrol duygusu sarılacaktır.⁷⁵ Bu yaklaşım ve oluşan yapı toplumda kabul görüp yasal olarak onaylandığında ise sistematik kitlesel ayrımcılık uygulamalarının da önü açılmış olacaktır.⁷⁶ Nitekim Hz. Nuh’a kavminin, şayet Yüce Allah bir insanı peygamber olarak göndermeyi dilemiş olsaydı kendilerinden birisine göndermesi gerektiğini, yani nübüvve en çok kendilerinin layık olduğuna tariz yaparak;⁷⁷ “ *Seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz, Sana düşük seviyeli kimseler tâbi olup dururken, biz sana iman eder miyiz hiç?!*”⁷⁸, “ *... üstelik, hemen ilk bakışta, içimizde, aşağı tabakadan bir takım (dar görüşlü) insanlar dışında kimsenin seni izlediğini de görmüyoruz...*”⁷⁹ demeleri, itibardan düşürmenin, kitlesel ayrımcılığı körüklemenin gayretleri olarak görülmelidir. Aslında bu ön yargıyı konsolide eden konuşmanın kurgusu Hz. Nuh’a inananların yalnızca köleler yahut da toplumun sefilleri olduğu,⁸⁰ dolayısıyla onların, olayların iç yüzünü kavrayamayan cahiller olduğu⁸¹ gibi bir temel denklemin korunmasına dayanıyordu.

Ön yargı, hükmü önceden verme manasına geldiğinden, peşin hüküm sahibi kişi, o hükme ait nesnel gerçeklerin meydana çıkmasından daha önce benimsenmiş inançlara sahiptir ve bu inançların kuvveti yeni idrakleri de önceden tayin etmektedir.⁸² Kendilerini uyaran Hud Peygamber’e, kavminin, “*Bir tek Allaha kulluk edelim de atalarımızın kulluk edegeldiği bütün öteki tanrıları bırakalım diye mi geldin*

⁷⁰ Hogg, *Sosyal Psikoloji*, s. 403.

⁷¹ el-Kamer 54/9.

⁷² el-A’raf 7/66.

⁷³ eş-Şuarâ 26/153, 185.

⁷⁴ ez-Zuhruf 43/49; el-Mü’min 40/24.

⁷⁵ Hogg, *Sosyal Psikoloji*, s. 403-404.

⁷⁶ Schnapper, *Sosyoloji Düşüncesinin Özündeki İle İlişki*, s. 133; Hogg, *Sosyal Psikoloji*, s. 404.

⁷⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 264.

⁷⁸ eş-Şuarâ 26/111.

⁷⁹ el-Hud 11/27.

⁸⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur’ân*, II, 387.

⁸¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 265.

⁸² Krech, *Sosyal Psikoloji*, s. 255; Hogg, *Sosyal Psikoloji*, s. 419-420.

*bize?!*⁸³ sözleriyle itiraz etmesi; atalarının kulluk edegeldiği tanrılarını bırakmama azim ve kararlılığı içinde Hz. Hud'un idraklerine sunduğu hakikatleri, sırf, bilgisizce ve akıl ile bağdaşmayan bir mantıkla⁸⁴ atayı taklit edip ve Hud'u bu yolla yıldırma için⁸⁵ yalanlayıp⁸⁶ reddettiklerini gösterir. Ön yargı böylece, topluluğun norm ve uygulamaları içinde muhafaza edilip uygulamalar tarafından meşrulaştırılmış olmaktadır;⁸⁷ zira ön yargıyı tahkim eden bu tür kalıp yargılarla ilgili tipik bir tavır, "genel kural"ın istisnaları olduğunu düşünmektir. Karşıt vakıaları, kalıp yargıyı zayıflatan kanıtlar olarak görmek yerine arizî istisnalar olarak görmek, kategorik düşüncenin genel özelliğidir. Kalıp yargılar dilsel kategoriler olduğundan; bir grubun üyeleri kendi grubu dışındaki üyelerin her birini kalıp yargıdaki kişilik özelliklerine sahipmiş gibi algılama ve onlara bu şekilde tepki verme eğilimi gösterir.⁸⁸ Ön yargı ile yakın işlevsel ilişkisi olan sosyal mesafe, kişilerin ait oldukları sınıflara göre belirlendiğinden, bir gruba ve o grubun üyelerine ilişkin kalıp yargılarla, sosyal mesafe normları arasında paralellikler söz konusudur. Kalıp yargılar da sosyal mesafenin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Farklı gruplara yüklenen kalıp yargıların olumlu ya da olumsuz oluşu da bu grupların sosyal mesafe ölçeğindeki konumlarına göre değişmektedir.⁸⁹

Sonuç

İnsanın deneyim, tutum ve davranışını anlamada Kur'ân kıssalarının ciddi veriler sunduğunu ifade edebiliriz; çünkü deneyim, tutum ve davranışların sosyal belirleyicileri arasında kişi ve olaylar karşısında gösterilen tepkiler, algı ve yargılar, sosyal etkiler ve ilişkiler de önemli yer tutar.⁹⁰ Genellikle ahlak ve toplumsal yapıların kaybolmaya yüz tuttuğu kritik koşullarda ve kriz zamanlarında, toplumları yeniden inşa etmeyi teklif eden peygamberler, yetkin bir hakikat arayışına yönelerek bağlılar kitleleriyle hedeflerine ulaşmayı amaçlamışlardır. Peygamberler, özellikle kitle üzerinde varolan güçlerinden, topluma yanlış yön verebilme, sosyal dokuyu bozma, böylece toplum üyelerini yanlış yöne kanalize etme potansiyellerinden dolayı, kavimlerin liderleri ve ileri gelenleri ile tevhid ekseni mücadele vermişlerdir. Verilen bu mücadelelerin genel olarak toplumsal kimlik, iktidar ve üstünlük elde etme duygusu, kıskançlık ve hırs, haset, ön yargı, kolektif aidiyet, tutum ve davranışların referans çerçevesi içerikli bir alan etrafında başlayıp geliştiğini ifade edebiliriz. Kur'ân somut davranış modellerini, bunların tutarlık faktörlerini ve insan mükemmelliğine ilişkin örnek alınacak tipleri tüm toplumsal tabakaların üyelerine önermiş, ardından daha geniş toplumsal tabakaların yer aldığı gruplara da yayılabilmesi için önerileri içeren ilahi mesajların en güçlü sürükleyi-

⁸³ el-A'raf 7/70.

⁸⁴ el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, XIII, 195.

⁸⁵ et-Tabatabâî, *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, VIII, 178.

⁸⁶ el-A'raf 7/66.

⁸⁷ Hogg, *Sosyal Psikoloji*, s. 384.

⁸⁸ Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 655; Güney, *Sosyal Psikoloji*, s. 142-154.

⁸⁹ Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 654; Güney, *Sosyal Psikoloji*, s. 154.

⁹⁰ Hogg, *Sosyal Psikoloji*, s. 270-271; Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 143.

cisi olan peygamberlere yer yer görevlerini hatırlatmıştır. Kur'ân kıssalarının davranış model temsillerinin billurlaştığı bir alan olduğunu söyleyebiliriz; zira bu temsiller üzerinden ifade edilenler, mevcut yapıya götüren mekanizmaların anlaşılmasına vesile olmaktadır. Esasen kıssalarda gücü elinde bulunduranların, amacına ne pahasına olursa olsun ulaşmaya çalışanların veya varolan pozisyonu kaybetmek istemeyenlerin pek çok özelliklerine de dikkat çekildiğini ifade edebiliriz. Kur'ân'ın kıssalar aracılığıyla dikkat çektiği ve oldukça paradoksal sosyal örüntü sunan böylesi sosyolojik ortam ve davranışlardan da bahsettiğini söyleyebiliriz. Olumsuz durum ve davranış olarak tanımlanan diğer yapılar da bundan farklı değildir.

Kıssalar yoluyla somut davranış önerisinde bulunurken, bir diğer deyişle onayladığı ya da hoş görmeyip reddettiği davranışlardan söz ederken Kur'ân'ın esas aldığı eksenlerden biri de tedrici bir hareketle toplumun "sıradan" değil; "zirvedeki" ya da bir diğer tabirle "seçkinci" tabakasından yola çıkmasıdır. Bunun nedeni, toplumun bu üst kategorileri tarafından inşa edilmiş yapının doğurduğu davranış biçimlerinin alt tabakalara mal olma ve böylece kademe kademe aşağılara inerek en mütevazı kesimlere kadar nüfuz edebilme kabiliyetini kırmak olsa gerektir. Açıktır ki Kur'ân bizlere, böylesi bir yapının desteğiyle edilgen hale getirilmiş ilahi prensiplere dayalı bireysel derin düşünceyi ve toplumsal ufukları yeniden aktif hale dönüştürmenin formülasyonlarını sunmaktadır; çünkü Kur'ân tarafından kıssalarda anlatılan bireysel ve toplumsal yapılar, vahiylerin geliş sürecine kadar, belki yüzyıllar boyunca güç ve servet hiyerarşisinde aşırı dar "seçkinciler" tarafından oluşturulan yapının, toplumun derin tabakalarına etki ettiğini, ön yargılarla beslenen sosyal algıyı değiştirdiğini ve oluşan bu yapının da bireysel derin düşünce tarafından benimsendiğini anlatmaktadır.

Kur'ân'da böylesi sosyal ortam ve kişilik özellikleri serimleyen alanların, kavramsal karşılıkları ve tarihsel arka plan desteği ile yeniden okunup anlaşılmasının kıssaların muradını açığa çıkarmada, hikmet ve ibret boyutlarını anlama hususunda kuvvetli yardımcı eleman kabilinden bir disiplin desteği oluşturduğu kanaatindeyiz. Esasen kıssaların amacının da bünyesinde barındırdığı hikmet ve ibret boyutlarının anlaşılması olduğunu ifade etmek gerekir. Pek çok hikmet yönü olan kıssaları anlamaya yönelik öznel ve indiki kriterler sunmaktan tamamen bağımsız olarak kıssaların bu tarz okuma biçimleri ile tekrar analiz edilip değerlendirilmesinin, kıssaların bünyesinde barındırdığı farklı anlam dünyalarını ortaya çıkaracağı; dolayısıyla tevhid merkezli bir içerik rehberliğinde kanaat, tutum ve davranış biçimi ve buradan hareketle tutum ve davranış endeksli bir vizyon tanımı ve açılımı sunacağı kanaatimizi ifade etmek istiyoruz. Bu tür yönlerin öne çıkarıldığı okuma biçimi ve anlama çabalarının, kıssalardan istifade etme ameliyesine ciddi katkılar sunacağı izahtan varestedir.

Kaynakça

- Aronson, Elliot, *Social Animal*, W. H. Freeman and Company, New York 1991.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Mas Matbaacılık, İstanbul 2006.
- Curtis, H. Jack, *Social Psychology*, Mc Grow-Hill Book Company, New York 1960.
- Duby, Georges, *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 1995.
- el-Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (v. 671), *el-Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'ân*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1408/1988.
- el-Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, Şirketü Mektebet-i ve Matbaat-i Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1373/1953.
- et-Taberî, Ebu Cafer İbn Cerir (224-310), Thk. Mahmut ve Ahmet Muhammed Şakir, *Câmiu'l- Beyan an-Te'vîli'l- Kur'ân*, Darul Mearif, Mısır 1388/1968.
- ez-Zemahşerî, Carullah (467-538), *el-Keşşâf an Hakikâti't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, Mısır 1380/1966.
- Ergil, Doğu, *Toplum ve İnsan*, Turhan Kitabevi, Ankara 1984.
- Güney, Salih, *Sosyal Psikoloji*, Nobel Yayınları, Ankara 2009.
- Heberle, *Social Movements: An Introduction to Political Sociology: Appleton -Century- Crofts* 1951.
- Hogg, A., Michael-M. Vaughan, Graham, *Sosyal Psikoloji*, Çev. İbrahim Yıldız-Aydın Gelmez, Ütopya Yayınları, 1. bs. Ankara 2007.
- Krech, David, Richard S. Crutchfield, *Sosyal Psikoloji*, Çev. Mümtaz Turhan, Ötügen Yayınları, 5. bs. İstanbul 2007.
- Maucops, P. *Sosyal Hareketlerin Psikolojisi*, Çev. Selmin Evrim, Anıl Yayınevi, İstanbul 1965.
- Mevdudî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Çev. Heyet, İnsan Yay. İstanbul 1996.
- Reşit Rıza, Muhammed, *Tefsîru'l- Menâr*, Kahire 1373.
- Schnapper, Dominique, *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki İle İlişki*, İ.B.Ü.Y.
- Şerif, Muzaffer, Carolyn Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, Çev. Mustafa Atakay-Aysun Yavuz, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1996.
- , *An Outline of Social Psychology*, Harper and Brothers Publishers, New York 1948.
- Silah, Mehmet, *Sosyal Psikoloji Davranış Bilimi*, Seçkin Yayınları, 2. bs. Ankara, 2005
- Tabatabâî, Muhammed Huseyn, *el-Mîzan fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Müessesetü'n-Neşri'l-İslami, Kum 1996.
- Thompson, E. P., *Avam ve Görenek*, Çev. Uygur Kocabaş, Birikim Yay., İstanbul, 2003.
- Tütengil, C. Orhan, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1970.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.